

u opasnoj situaciji (Mt 2,13-15), od dječaka Isusa imala je jasna očekivanja (Lk 2,41-52), shvaćala je važnost gostoprimstva (Iv 2,1-11), bila je prva Isusova učenica (Lk 11,27-28), s ljubavlju podržavala apostole u njihovu poslanju (Dj 1,14).

Knjiga je živahan prilog proučavanju Marije kao religiozne Židovke koja je bila otvorena za Boga i ljude te tako odgajala Isusa. Njezina osjetljivost za pravdu imponirat će današnjim kršćanskim i židovskim ženama. Pri analizi židovskih molitava izvan Biblije, koje je Marija mogla moliti, nije autorica ulazila u duhovnost psalama, osobito onih iz Halela, koje je Marija molila s Josipom i Isusom pri obiteljskom slavljenju Pashe. Očito je pretpostavljala da bi to teološki obrazovani čitatelji trebali znati.

Mato Zovkić

**KRUNOSLAV STJEPAN
DRAGANOVIĆ - SVEĆENIK,
POVJESNIČAR I RODOLJUB**

Darko TOMAŠEVIĆ – Miroslav AKMADŽA (ur.), *Krunoslav Stjepan Draganović - svećenik, povjesničar i rodoljub. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom*

bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine. Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet - HKD Napredak - Hrvatsko katoličko dobrotvorno društvo; Zagreb: Glas Koncila, 2014., 511 str.

Prikaz ovoga zbornika radova započet ćemo od kraja, citirajući dio teksta Mate Zovkića: „Najkraću vijest o završetku Draganovićeve zemaljskog putovanja donijelo je službeno glasilo *Vrhbosna* u kojem redovito stoji podulji članak o pokojnim svećenicima što ga piše neki njegov vršnjak ili prijatelj koji ga je dublje pratio i poznavao. Ovaj puta bila je to drastično kratka vijest bez potpisa: kad je rođen, kad je i gdje zaređen za svećenika, kad je ‘umro u svećeničkom domu umirovljenih svećenika’“ (str. 498). Zovkić dalje nastavlja da su ovu šutnju prekinuli svećenici Vrhbosanske nadbiskupije, između ostaloga, i ovim simpozijem, a ovo sada i ovim zbornikom radova.

Svakako valja pozdraviti ideju organiziranja ovoga simpozija jer bi daljnja šutnja o prof. Draganoviću bila dodatna nepravda koja je učinjena ovom hrvatskom crkvenom velikanu. Naime, nepravdu je na svojim plećima Profesor veoma često osjećao još za vrijeme svojega života, a najveća je bila ona kad su ga pojedinci u emigraciji optuživali za izdaju zasnivajući svoje priče na Profesorovim iskazima pred komuni-

stičkim vlastima nakon što su ga prisilno, na prijearu dovukli u Jugoslaviju. Ovaj simpozij i zbornik možemo svrstati među veoma korisne znanstvene skupove i uratke jer je u pitanju osvjetljavanje jednoga od najzamršenijih problema u novijoj hrvatskoj historiografiji. Doduše, ni nakon ovoga simpozija i zbornika radova cijeli slučaj nije razriješen, ali je ova publikacija bacila novo svjetlo na Draganovićev rad, te napose njegovo prisilno dovodenje u komunističku Jugoslaviju. Zato valja odati priznanje organizatorima simpozija i priređivačima ovoga zbornika radova na samoj ideji i želji da se, koliko je moguće više, dođe do povijesne istine o ovomu velikanu hrvatske crkvene povijesti. Dakako, dugujemo veliku zahvalu svim sudionicima simpozija koji su se potrudili te u svojim pisanim radovima ostavili dokaze i razna svjedočanstva o Profesoru kao svećeniku predanu svojem pozivu, borcu za ugrožena čovjeka i velikom povjesničaru.

Prvi rad u zborniku nosi naslov: *Krunoslav Stjepan Draganović (1903.-1983.)*, (str. 13-34), a djelo je Franje Topića, koji je rad podijelio u dvije cjeline: 1. Osoba i djelo te značenje za Crkvu u Hrvata i hrvatski narod; 2. Uloga i značenje prof. dr. Krunoslava Draganovića za Crkvu i hrvatski narod. U radu su dani osnovni podaci o prof. Draganoviću, s poseb-

nim osvrtom na njegov društveni i politički angažman te na pitanje njegova misterioznog povratka u Jugoslaviju.

Drugi je rad Andrije Lukinovića s naslovom: *Arhivska ostavština prof. Krunoslava Draganovića*, (str. 35-54). Lukinović kao veoma iskusan arhivist umješno čitalačkoj publici predstavlja sve do čega je u ovom predmetu uspio doći. Draganovićev arhiv prema mjestima nastanaka dijeli u tri dijela: Rimski, Pressbaumski i Sarajevski arhiv. O važnosti Draganovićeva arhiva Lukinović piše: „Golema Draganovićeva korespondencija nije samo svjedok njegove neshvatljivo velike djelatnosti. Ona sadržava obilje podataka o zbivanjima u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji, kako crkvenoj tako i političkoj. Nju istraživač ovih zbivanja ne bi smio zaobići“ (str. 47).

U svojem radu s naslovom: *Doprinos Krunoslava Draganovića hrvatskoj crkvenoj historiografiji do 1945. godine*, (str. 55-67), Milenko Krešić osvrće se na Draganovićeve znanstvene uratke do kraja Drugoga svjetskog rata, naglasivši posebno da je glavna tema Profesorova zanimanja bio „nestanak katolika“ Bosne i Hercegovine u prvim stoljećima turske vladavine, koju je obrađivao na temelju rimskih izvora 17. stoljeća.

Petar Vrankić napisao je opširan rad na temu: *Okviri djelova-*

nja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija (str. 69-156). Autor na početku govori o novonastaloj političko-crkvenoj atmosferi početkom 40-ih godina prošloga stoljeća, s posebnim naglaskom na 1943. godinu. Zatim opisuje diplomatsku borbu između Zagreba i Rima, Beograda i Vatikana koja je adekvatno ocrtavala stvarno stanje na ovim prostorima. Zamršena političko-diplomatska situacija bila je odraz svega jada u kojem se našao hrvatski narod u tim 40-im godinama prošloga stoljeća. Autor kaže: „Dolazeći u tadašnji Rim početkom rujna 1943., Draganović nalazi svoje 'novo radno mjesto' u nezavidnoj ljudskoj, crkvenoj i političkoj atmosferi, u kojoj se mogao snaći samo jedan veliki hasardeur pun duhovnih i tjelesnih snaga, pun rodoljublja i urođenih samoobrambenih mehanizama“ (str. 80-81). Površan poznavatelj Draganovićeve života mogao bi se pitati otkuda i zašto je Profesor došao u Rim u tim ratnim godinama. Kao najkraći odgovor na to donosimo dio Vrankićeva teksta: „Istina je da je iskrčavanje Saveznika na Siciliju 10. srpnja 1943. ubrzalo smjenjivanje i uhićenje Mussolinija 25. srpnja 1943. Mussolinijev pad nije još značio i pad fašizma u Italiji. NDH je gubio formalno jednog od dvojice glavnih saveznika, ali istovremeno, poslije partizana,

glavnog i najsuptilnijeg protivnika hrvatskih državotvornih ciljeva. I ova činjenica ubrzala je još više donošenje odluke u Zagrebu da se u Rim pošalje jedna crkveno-politički upućena i nekompromitirana osoba, dorasla nastalim izazovima za hrvatski narod, državu i Crkvu. Odluka je donesena sigurno u suglasnosti vlade NDH-a i nadbiskupa Stepinca i izbor je pao na profesora Crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Krunoslava Draganovića“ (str. 81). Vrankić dalje donosi Draganovićeve mandate u Rimu: opunomoćenik Hrvatske države u inozemstvu s dodjelom Poslanstvu NDH-a u Rimu; predstavnik Hrvatskoga Crvenog križa; predstavnik Caritasa Zagrebačke nadbiskupije. U članku se dalje govori o Draganovićevu smještaju u Rimu, njegovoj promidžbi hrvatske kulture, suradnji s Državnim tajništvom Svete Stolice te karitativnoj djelatnosti. Posebno je zanimljiv podnaslov: „Pokušaji političkog 'spašavanja' Hrvatske države“, u kojemu uz ostalo kaže: „Čovjek, hrvatski rodoljub u Rimu, ako je bio u stanju sagledati globalno talijansko i europsko ratno stanje te politički misliti ili čak se usuditi nešto konkretno poduzeti, morao je doći do zaključka da hrvatska država u Pavelićevu izdanju ne samo da je bila ugrožena već je bila osuđena na brzu smrt“ (str. 107). Draganović je zajedno

s Antunom Wursterom krajem siječnja i početkom veljače 1944. uputio poduži Memorandum Osborneu, britanskom poslaniku pri Svetoj Stolici, u kojem se zalaže za očuvanje hrvatske države neovisne od ostatka Jugoslavije. Ako je to neprihvatljivo, zalaže se za stvaranje Podunavske Federacije u koju bi uz Hrvatsku ušla BiH, Austrija, Mađarska, Slovenija i Slovačka. Odgovor na Draganovićev Memorandum bilo je apsolutno odbacivanje tih ideja. Uz taj Memorandum Draganović je poduzimao i mnoge druge korake u tom smislu, ali kako znamo bez ikakva uspjeha. Posljednji velik dio Vrankićeva rada nosi podnaslov: „U trokutu između obavještajnih službi, spašavanja hrvatskog ugroženog čovjeka i osobne životne opasnosti.“ Tu uz ostalo stoji: „Draganovićev rad na spašavanju civilnih i vojnih bjegunaca iz Hrvatske i drugih dijelova Jugoslavije i Europe, bez razlike vjere i nacionalne pripadnosti, političkog uvjerenja i političke prošlosti, uznemiravao je komuniste i njihove tajne službe u Jugoslaviji. Oni su se najviše bojali svjedočanstava preživjelih svjedoka o počinjenim komunističkim zločinima. Stoga su nastojali, po mogućnosti, sve te svjedoke uhapsiti i povratiti u Jugoslaviju, gdje su slijedili montirani politički ili izdajnički procesi, koji su redovito završavali strijeljanjem ili doživotnom robijom“ (str. 141).

Zlatko Hasanbegović napisao je rad s naslovom: *Krunoslav Draganović - Hrvoje Bošnjaniin, „Hrvati i Herceg-Bosna“: Povijesno-politički kontekst rasprave i odjeci u javnosti* (str. 157-169). Sam naslov sugerira i sadržaj ovoga članka. Naime, uglavnom je riječ o Draganovićevoj knjižici *Hrvati i Herceg-Bosna* koju je početkom 1940. izdao pod pseudonimom Hrvoje Bošnjaniin, u kojoj se govori o etničkoj pripadnosti bh-pučanstva, pa dosljedno tomu i teritorijalnom pitanju BiH.

Sljedeći članak napisao je Ivo Banac s naslovom: „*Orientalni momenat*“ *Draganovićeve Bosne* (str. 171-176). Banac u naslovu svojega rada citira Draganovića koji u *Hrvatskoj reviji* br. 15 iz 1965. kaže: „U raskošnom mozaiku Bosne hotimice sam naglašavao njezin orientalni momenat“ (str. 172). Autor dalje nastavlja: „Draganović vidi Bosnu kao raznolik, ali i integralnu. Nije isključivao nijednu bosansku sastavnicu. Njegove priče odraz su ‘stare, iskonske Bosne, toliko raznolike svojim krajolikom i ljudima, toliko složene kulturom i vjerom, toliko pune neizmirenih suprotnosti čovječstva i okrutnosti, herojstva i izdaje““ (str. 172).

U svojem radu s naslovom: *Draganović u pisanoj ostavštini Dominika Mandića*, (str. 177-204), Robert Jolić navodi kako postoje mišljenja da su Mandić i Draganović u mnogim stvarima

bili na oprečnim stranama. Međutim, baveći se Mandićevom ostavštinom, Jolić je jasno pokazao da su ta dvojica svećenika i povjesničara itekako surađivala, što je pretpostavljalo i duboko međusobno poštovanje. Njihova se suradnja najupečatljivije očitovala na humanitarnom, ali i na znanstvenom polju. Iščitavajući Draganovićeve i Mandićeve radove, sasvim je jasno da su im predmeti zanimanja bili veoma slični, što i Jolić potvrđuje: „Teme koje su zanimale obojicu povjesničara su prijelazi na islam počevši od 15. stoljeća pa nadalje, prijelazi katolika na pravoslavlje, uopće dolazak Srba na prostore Bosne i Hercegovine“ (str. 195).

Sljedeći uradak napisao je Mijo Ivurek s naslovom: *Osvrt na znanstveno-istraživački rad profesora Krunoslava Draganovića* (str. 205-215). Odmah na početku autor jasno pokazuje što će biti glavne teme njegova zanimanja, pa kaže: „Dva su temeljna područja znanstveno-istraživačkog rada na kojima je radio prof. Draganović. Prvo je istraživanje povijesti Katoličke Crkve u BiH i Hrvatskoj a drugo istraživanje zločina koje su počinile Titove staljinističke postrojbe tijekom rata i u poraću. U svojem izlaganju ću se poglavito osvrnuti na prvo područje...“ (str. 205). Obrađujući Draganovićeve djela autor ovoga članka umješno naglašava važne događaje i probleme te patnje i stradanja hrvat-

skoga katoličkog pučanstva u vrijeme turske okupacije.

Milan Simčić u svojem radu s naslovom: *Krunoslav Draganović i njegov odnos s Državnim Tajništvom Svete Stolice u razdoblju 1943.-1960.*, (str. 217-225), govori o tri razdoblja Draganovićeve boravka u Rimu: prvo, ratno razdoblje 1943.-1945.; drugo, poslijeratno razdoblje 1945.-1958. i treće razdoblje 1958.-1965., s posebnim naglascima na Drugi vatikanski koncil i „Ostpolitik vaticana“.

Sljedeći članak u ovomu zborniku s naslovom: *Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata*, (str. 227-256), napisao je Jure Krišto. Autor se na početku svojega članka kritički osvrće na publikacije koje obrađuju tu njegovu temu, a nastajale su uglavnom na podacima stranih obavještajnih službi, kojima su krivu sliku o Hrvatima, pa onda i o Draganoviću, davali velikosrpski krugovi. U daljnjem tekstu Krišto se opširno bavi odnosom američkih i britanskih obavještajnih službi prema Draganoviću, koji je uspio u jednom trenutku „zaposliti“ američke agente da rade za njega.

Anto Jelić napisao je članak s naslovom: *Draganovićevo skupljanje izvješća o stradanju Hrvata u Bleiburgu i na Križnom putu* (str. 257-272). Jelić kaže: „Pročitao sam sva izvješća o križnom putu i Bleiburgu što je Draga-

nović prikupio i nadam se da će uskoro jednog dana izaći i posebna knjiga o tome. Sada iznosim samo kratko nekoliko primjera tih izvješća“ (str. 262). U daljnjem tekstu slijede svjedočanstva onih koji su prošli Bleiburg i križni put.

U svojem članku s naslovom: *Doprinos Krunoslava Draganovića istraživanju komunističkih zločina*, (str. 273-289), Martina Grahek Ravančić osvrće se na iskaze preživjelih svjedoka od kojih je Draganović prikupljao podatke o zločinima koje su komunisti počinili pri kraju Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega. Autorica kaže: „Ono što je uistinu vrijedno u Draganovićevim materijalima odnosi se u prvom redu na dobro lociranje grobišta i logora na području Slovenije i Hrvatske, posebice ako na to pogledamo iz današnje perspektive i s današnjim spoznajama koje su značajno napredovale (iako još nismo ni blizu kraja) od onoga što se je znalo u vrijeme kada je Krunoslav Draganović skupljao dokumente“ (str. 278). U članku se dalje analizira Draganovićeva ostavština u kojoj se nalaze izvješća o sudbini ranjenika koji su se vlakovima povlačili prema Sloveniji. Ova tema u hrvatskoj historiografiji veoma je slabo obrađena, a u pitanju je bilo 40 vlakova ranjenika i medicinskoga osoblja. Još jedna tema veoma je zanimljiva, a to je „pitanje udjela žena koje su se našle na povlačenju, a kasni-

je i u zarobljeničkoj koloni, te njihov udio u ukupnim stradanjima“ (str. 282). Autorica dalje navodi: „Ako se želi cjelovito prikazati doprinos Krunoslava Draganovića istraživanju komunističkih zločina, nužno je prikazati i nedostatke koji su prisutni unutar prikupljene arhivske građe. Glavni nedostatak, kako je i sam Draganović napomenuo i upozorio više puta, odnosi se na neutemeljenost i proizvoljnost bročanih procjena. One su uistinu u većini slučajeva vrlo subjektivne i ne temelje se na nikakvim statističko-demografskim izračunima, pa se kao takve uistinu mogu smatrati samo procjenama“ (str. 284).

Mario Jareb napisao je članak s naslovom: *Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću, ustaškom pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (str. 291-310). Autor se bavi publikacijama koje su izišle u Domovini i inozemstvu a Draganoviću su pokušale imputirati ratni i poratni zločin, tj. da je bio toliko moćan da je mnoge nacističke zločince prebacio u Južnu Ameriku. Jareb analizira razne publikacije, među kojima i one koje bez ikakvih dokaza Draganovića difamiraju kao glavnoga eksponenta „ustaškoga poglavnika Pavelića u pitanjima crkve, a specijalno u pitanju likvidacije pravoslavlja“ (str. 297). Razni režimski komunistički spisatelji trudili su se sastaviti što

gori pamflet, ne samo protiv Nezavisne Države Hrvatske, nego i protiv hrvatskoga naroda, pa u tom kontekstu i protiv Draganovića. Na temelju arhivske građe autor iznosi jasnu tvrdnju, koju je potvrdio i sam Draganović, da je između Draganovića i Pavelića i za vrijeme rata i nakon rata vladala velika napetost, tj. nisu se slagali oko mnogih bitnih pitanja.

Rad s naslovom: *Odnos Krunoslava Draganovića i Ivana Tomasa*, (str. 311-340), napisao je Domagoj Tomas. Članak se temelji na ostavštini Ivana Tomasa koju je autor ovoga članka istraživao. Ta ostavština samo potvrđuje činjenicu da su Tomas i Draganović dobro surađivali u raznim projektima, a na poseban ih je način vezala briga za pomoć hrvatskim izbjeglicama. Autor svoj članak dijeli u nekoliko cjelina: Suradnja u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu; Početak pritiska na Draganovića i Tomasa - Draganovićevo napuštanje Zavoda sv. Jeronima; Nastavak pritiska - Tomasova smjena s Radio Vatikana; Pressbaum i Grottaferrata - nova utočišta za Draganovića i Tomasa; Tomas o Draganovićevoj pojavi u Jugoslaviji; Odnos Draganovića i Tomasa nakon 1967.

Sljedeći članak s naslovom: *Krunoslav Draganović u emigrantskom časopisu Hrvatska revija*, (str. 341-371), djelo je Josipa Mihaljevića. U uvodnom dijelu autor iznosi najosnovnije podat-

ke o Draganoviću te o *Hrvatskoj reviji*. Glavni dio rada podijelio je u dvije cjeline: Draganovićevi članci u *Hrvatskoj reviji* i Tekstovi o Draganoviću u *Hrvatskoj reviji*. Na kraju je donio bibliografiju radova iz obje te cjeline.

Svoj rad Miroslav Akmađža naslovio je: *Krunoslav Draganović u svjetlu crkveno-državnih odnosa u komunističkoj Jugoslaviji* (str. 373-395). U prvom dijelu rada autor se bavi zahtjevima jugoslavenskih vlasti za iseljenje Krunoslava Draganovića i ostaloga emigrantskog svećenstva iz Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu. Ovdje su naširoko obrađeni svi diplomatski a i nediplomatski pritisci na sve one crkvene osobe koje su u pogledu Draganovićeva iseljenja iz Zavoda mogle imati nekakav utjecaj. Isto tako, kroz ovaj dio rada jasno se vidi i neslaganje između raznih crkvenih krugova u svezi s ovim pitanjem. Drugi dio rada obrađuje Draganovićev povratak u Jugoslaviju i u tom kontekstu crkveno-državne odnose. U ovom dijelu autor gotovo kronološki, kao na filmskoj vrpici, donosi glavna zbivanja i razne susrete državnih dužnosnika s crkvenim predstavnicima, bilo onih koji su predstavljali Svetu Stolicu ili domaćih biskupa.

Zdenko Radeljić napisao je članak s naslovom: *Prilike u Jugoslaviji i u Hrvatskoj u vrijeme Draganovićeva povratka* (str. 397-

420). U radu autor govori o odnosima između Katoličke Crkve i države i postupnoj normalizaciji odnosa. Formalno najvažniji korak u toj normalizaciji bilo je potpisivanje „Protokola o razgovoru između Jugoslavije i Svete Stoliće“ iz 1966. godine. Usprkos svemu, komunistički je režim i dalje Crkvu smatrao svojim najvećim neprijateljem, a Crkva je i dalje u svim segmentima života osjećala nedovoljnu slobodu djelovanja, što se na poseban način očitovalo u nerješavanju veoma krupnoga pitanja, a to je vjerski odgoj u školama. Autor se u članku osvrće na nacionalno pitanje, državni centralizam, gospodarske prilike, pad Aleksandra Rankovića, prosvjede protiv komunističke vlasti 1968. godine itd.

U svojem radu s naslovom: *Društveno-političke prilike u Bosni i Hercegovini tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća*, (str. 421-439), Vera Katz govori o zbivanjima unutar Jugoslavije u tom razdoblju. Na poseban način apostrofiraju se jačanje reformskih snaga i privredna reforma, a na kulturnom polju „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika“, kao i reakcije na ovaj istup značajnoga dijela hrvatske intelektualne elite.

Rad s naslovom: *Povratak Krunoslava Draganovića u domovinu prema pisanju onodobnog domaćeg i inozemnog tiska*, (str. 441-477), napisao je Josip Dukić.

Autor najprije obrađuje objavljene vijesti o nestanku prof. Draganovića, zatim prelazi na napise koji se tematski odnose na vrijeme od Profesorova nestanka do prvih vijesti gdje se on nalazi, da bi onda prešao na reakcije na Draganovićeve izjave. Autor je na kraju donio popis knjiga i članaka objavljenih na tu temu.

Mato Zovkić u svojem radu s naslovom: *Draganovićevo djelovanje nakon prisilnog povratka iz emigracije (1968.-1983.)*, (str. 479-500), obrađuje teme: Smještaj i služba za svećenika koji je 26 godina izbivao iz matične biskupije; Profesor povijesti na Vrhbosanskoj teologiji u Sarajevu od 1970. do 1979.; Radovi objavljeni u domovini (1970.-1981.); Pretres pred smrt i prigušena šutnja na sprovodu.

Pri kraju knjige imamo svjedočanstvo Hrvoja Jurčića: *Moji doživljaji s Draganovićem*, (str. 501-503), gdje Jurčić opisuje neke svoje susrete s Profesorom od 1959. do 1967. U to je vrijeme Draganović živio u Bavarskoj, a Jurčićeva je obitelj s njim njegovala prijateljske odnose.

Milenko Krešić na kraju donosi bibliografiju Krunoslava Draganovića.

Završavajući prikaz ove vrijedne knjige smatram potrebnim u nekoliko rečenica dati kratak osvrt na ovaj zbornik radova. Iako i nakon ove publikacije nismo puno bliže razrješenju misterij-

oznoga Draganovićeve prisilnog povratka u domovinu, u knjizi je izneseno mnoštvo korisnih podataka, tumačenja i promišljanja o vremenu i prilikama u kojima je Profesor djelovao. Činjenica jest da se o Draganoviću bez ove knjige više ne će moći pisati. U zborniku su radovi recenzirani, za što pohvale idu priređivačima. Teško je uvijek dati adekvatnu ocjenu svakom radu, pa i ovdje kod nekih radova (u nekoliko slučajeva) uočavamo neadekvatnu, previsoku ocjenu. U jednom ili dva članka može se primijetiti da naslovi nisu najsretnije definirani, a isto tako u pokojem članku zapaža se skakanje s jedne na drugu temu, što u biti znači da se autor nije držao zadane teme. U zbornicima radova ponavljanje je gotovo neizbježno, što se u više navrata događa i ovdje. U uvodnim dijelovima mnogi su autori osjećali potrebu reći nešto općenito o Draganoviću, a to su zapravo općepoznate činjenice, te su zapravo najčešće suvišne za zadanu temu. Šteta što neki autori priložila objavljenih u ovom zborniku još uvijek inzistiraju na zastarjelim povijesnim pričama o patarenstvu u Bosni, iako je najnovija historiografija nadišla prijašnja tumačenja srednjovjekovne Bosanske Crkve. Neki od autora, ne samo u ovome zborniku, koriste termin „bosanski krstjani“ kao da bi sam taj naziv bio nešto drukčiji od naziva „bosanski kršćani“. Pi-

tamo se onda komu je fra Matija Divković pisao svoj *Nauk krstjanski* (Venecija, 1611.) - katolicima ili nekakvim hereticima? Ali već se uočava napredak jer za razliku od nekih drugih historičara koji za Bosansku Crkvu još uvijek koriste termin „bogumili“, ovdje toga nazivlja nema, nego samo onaj nešto blaži „krstjani“. Na svu sreću historiografija kao i ostale znanosti nije statična, nego stalno napreduje.

Božo Goluža

TEOLOGIJA SIROMAŠTVA

Jon SOBRINO, *Izvan sirotinje nema spasenja. Mali utopijsko-proročki ogledi*. Sa španjolskoga preveo Roman Karlović. Rijeka: Ex libris, 2011., 261 str.

Knjige su uvijek izvrstan poklon koji često ne biva dostojno vrednovan. Neke poklonjene knjige budu samo prelistane, a neke nepročitane budu dalje poklonjene. To nije bio slučaj s gore naslovljenom knjigom koju sam od kolege dobio kao imendanski poklon. Provokativni naslov i prominentni autor strasno su me pozivali da ostavim sve dužnosti koje se moglo ostaviti i odmah brižljivo prionem uz radoznavo čitanje. Iskustvo nam potvrđuje da su rijetke stručne, uz to još i teološke knjige, koje se čitaju na dušak.